МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Філологічні зошити. Літературознавство:

ЗБІРНИК СТУДЕНТСЬКИХ
НАУКОВИХ СТАТЕЙ

ВИПУСК IV

Рівне – 2016

ББК 83
Ф 54
УДК 82

Філологічні зошити. Літературознавство: зб. студ. наук. ст. Вип. IV / ред. кол. О. М. Кирильчук [та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2016. – 99 с.

У збірнику вміщені студентські наукові розвідки, результати бакалаврських та магістерських досліджень з актуальних проблем українського літературознавства, теорії літератури, компаративістики та методики викладання української літератури. Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-словесниками.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 4 від 6 квітня 2016 р.)

Рецензент:
ШАНЮК В.І., кандидат філологічних наук, доцент (Національний університет водного господарства і природокористування).

Редакційна колегія:
ЗАХАРЧУК І.В., доктор філологічних наук, доцент;
БЕСТЮК І.А., кандидат філологічних наук, доцент;
КИРИЛЬЧУК О.М., кандидат філологічних наук, доцент (головний редактор);
КРУПКА М.А., кандидат філологічних наук, доцент;
ТХОРУК Р.Л., кандидат філологічних наук, доцент.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

ЗМІСТ

ГУЛЯ ОЛЕНА
Естетична унікальність малої прози Юрія Косача……. 5

ГІЛЬ ЛЮДМИЛА
«Позичений чоловік» Євгена Гуцала у контексті
української химерної прози ……... 10

ЗАРУБА ОКСАНА
Феномен матрициду в українській літературі
«розстріляного відродження» ……..….. 14

КИРИЛЬЧУК ЮЛІЯ
Досвід війни у контексті етнічного наративу
(на прикладі роману А. Кузнєцова «Бабин Яр»)..... 18

КРУПКА ЛЮБОМИР
Радянське минуле в Сергія Жадана: ностальгія чи розрив……. 25

КУЗЬ ІНЕСА
Психіатрична лікарня як простір випробування (на основі роману
«На протилежному боці від добра» Василя Рубана) …….. 30

ЛЯСКОВЕЦЬ ЮЛІЯ
Література в осяганні травми: голодомор і культурна пам’ять…….. 35

МАКСИМЧУК ІВАННА
Руйнація особистості як результат негативного впливу соціуму
(на прикладі роману «Причепа» Івана Нечуя-Левицького
та «Люборацькі» Анатоля Свидницького)…… 40

МИКИТЮК НАТАЛІЯ
Митець і влада в тоталітарному суспільстві
(за романом-тетралогією Докії Гуменної «Діти Чумацького Шляху»)…. 44

НЕЧИПОРУК КАТЕРИНА
Екзистенція вибору в інтелектуальному
романі «Недуга» (1928) Євгена Плужника …….…….. 48

ОРЛОВСЬКА ОРИСЯ
Містично-детективна ніша у моделях сучасної української прози ……. 52

ПАХНЮК КАТЕРИНА
«Предание о Гаркуше» в системі читацьких інтересів
XVIII – початку XIX століття……. 59

РЯБУШИЦЬ НАТАЛІЯ
Часопросторовий вимір прози Миколи Гоголя..……..… 66

САЙКО ОЛЕНА
Художній конфлікт особистості і суспільства
у романі Сергія Жадана «Депеш мод»…….……..…...… 71

САХНЕВИЧ ТЕТЯНА
Жіноча історія гріхопадіння
(за повістю Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку»)…… 76

СОБЧУК ЛЕСЯ
Микола Хвильовий як літературний персонаж
роману Уласа Самчука «Темнота»……. 82

ЧУБИК ВІТА
Моделювання жіночих персонажів у прозі Марії Матіос
(на прикладі повістей «Солодка Даруся» та «Москалиця»)……...… 91

ЯРОШ ТЕТЯНА
Звукові імпресії у «Valse mélancolique» Ольги Кобилянської ……..…. 95

Катерина Пахнюк

Науковий керівник – канд. філол. наук Тхорук Р. Л.

«ПРЕДАНИЕ О ГАРКУШЕ» В СИСТЕМІ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто повість «Предание о Гаркуше» Григорія Квітки-Основ'яненка у системі читацьких інтересів. Авторка описала читацьку аудиторію, визначила умови друку повісті та виокремила типи публіки, на яку орієнтувався автор.

Ключові слова: *читацькі інтереси, повість, нарис, імпліцитний читач.*

The article considered the story «The Legend of Harkusha» («Predanye o Harkushe») by Hryhorii Kvitka-Osnovyanenko in the context of readers interest. The author described the readership, identified the conditions of story's printing and singled the types of public, in which author is oriented.

Key words: *readers interest, story, sketch, implied reader.*

Повість Григорія Квітки-Основ'яненка «Предание о Гаркуше» не є настільки знаним і популярним твором, як «Маруся», чи «Конотопська відьма», чи «Сватання на Гончарівці». Незважаючи на маловідомість твору, «Предание о Гаркуше» згадується в працях М. Сумцова [7, 8], Д. Багалія [1], які розглядають повість у контексті творів на дворянську тематику. Праця Л. Ушкалова цінна тим, що автор найбільш ґрунтовно подає родовід Г. Квітки, аспекти якого ми згадуватимемо пізніше [9].

Метою дослідження є спроба розглянути, які із читацьких інтересів XVIII – поч. XIX століть імперської російської літератури визначали смисли й тематику російськомовної повісті Григорія Квітки-Основ'яненка «Предание о Гаркуше», кваліфікованої автором як історичний нарис. Інформація про читацькі інтереси та структуру читаючої публіки вказаного періоду бралася за посередництвом дослідження соціолога А. Рейтблата «Від Бови до Бальмонта та інші праці з історичної соціології російської літератури» [6].

Розглянувши читацькі інтереси, зможемо зробити висновок – як враховує їх автор у повісті, на кого орієнтується, чи задає нову тему в літературний процес, чи підлаштовується від вже популярні. В цьому власне і полягає актуальність дослідження.

Основне місце у читанні освіченої частини російського суспільства у другій половині XIX століття, яка продовжує риси і тенденції першої половини, належало «товстому», точніше грубому журналу. Перевага журналу над книгою стала окреслюватися із середини 1830-х років, після створення «Бібліотек для читання», що користувалися шаленим успіхом. На переконання дослідника, на середину 1840-х ключове місце журналу в літературі стало очевидним, про що свідчать коментарі літераторів найрізноманітніших літературних угрупувань – від російського журналіста, критика Ф. Булгаріна: «Зараз книготорговці стверджують, що нічим і

клопотатися, тому що ледь чи що продається, крім журналів, та якщо і з'явиться десь повість чи роман, вони потрапляють у журнали, які уже завдяки своєму вмісту наповнені матеріалом» [6, 39]. «В нашу епоху журнали стали найбільш читабельні у публіки. Ними вона задовольняє дві свої потреби: знайомиться із новинами в області науки і словесності, і в той же час заповнює дозвілля тим читанням, яке необхідне для напівосвіченої людини» [6,40]. З цього часу і приблизно до початку 1890-х років основна частина літературних і публіцистичних творів друкувалися спочатку в журналі. Окремими виданнями виходили лише наукові праці, технічні посібники, а також книги для найменш підготовлених читацьких аудиторій – навчальні, дитячі, лубочні. Твори для освічених читачів лише після публікації в журналах (далеко не всі) з'являлися окремими виданнями. Натомість ті, які спочатку не пройшли через журнали або, принаймні, не рецензувалися на їх сторінках, як доводить у книзі А. Рейблат, не стали літературним фактом. Тобто журнал – один із дієвих каналів розповсюдження літератури у 2-ій пол. XIX століття, який формувався ще у першій.

Цілком закономірним відповідно виглядає той факт, що повість «Предание о Гаркуше» була поміщена автором 1842 року в одному із найпопулярніших на той час журналів «Современник». Однак вона не привернула до себе уваги критиків, адже, як свідчить бібліографія про творчість письменника, ніяких згадок про неї у критичній літературі немає [3]. Однак автор розраховував на популярність, зважаємо на друк у відомому журналі і на популярну на той час розбійницьку тематику.

Відомо, що Григорій Квітка-Основ'яненко особисто був знайомий із Петром Плетньовим, яким стояв на чолі журналу впродовж 1837-1846 років. Про це свідчить їх постійна переписка. Г. Квітка не тільки надсилав П. Плетньову свої твори для друку, а й радився, що варто друкувати, а що ні: «При сем является *Пан Халявский* в 2-х частях в полное рспоряжение Вашем, почтеннейший друг наш Петр Александрович! Что Вы об нём скажете и каковым его найдёте, мне очень интересно… О произведении всего этого судите по Вашему усмотрению. Если найдёте что годным, не рассудите ли какой кусочок вставить в *Современник*…» [5, 567]. Ділився особистими та сімейними проблемами: «Анна Григорьевна именинница 3-го февраля. Долго я выведывал у нее, что бы ей приготовить по вкусу её, и, наконец, заметил, что ей хотелось бы иметь шубу понаряднее и пристойнее» [5, 594].

Загалом журнал «Современник» виходив у Петербурзі впродовж 1836-1866 років. У ньому публікувалися вірші, проза, критичні, історичні, етнографічні та інші матеріали. Засновником вважають О. Пушкіна. До 1843 року виходив 4 рази в рік, а потім – щомісячно. Тобто можемо зробити висновок, що особливих умов для публікації у «Современнику» не потрібно було.

Звісно, друк у журналі був вигідний не тільки через знайомство із власником. Це було найкращим варіантом: не потрібні захмарні витрати на видання окремої книги, твір зможе прочитати більша кількість читацької

аудиторії. І, врешті, зважаючи на специфіку журнальної аудиторії, про що йшлося вище, звісно, що Г. Квітка-Основ'яненко міг свідомо орієнтуватися на вимоги журналу.

Зауважимо, що дворянська знать, яка проживала на території України, зазвичай знала і послуговувалася російською мовою. А письменники вільно могли розраховувати на популярність, увагу й славу. Праці із російської соціології враховують українську плеяду письменників, хоч, звісно, і не зважають на їх українське походження: вчений називає їх російськими письменниками, незважаючи на наявність україномовних текстів. А. Рейтблат подає список широко популярних творів російських письменників. У 1859 році популярні «Рассказы из народного русского быта. Украиснкие народные рассказы» Марко Вовчок, у списку виділені заливкою, отож йдеться про найбільш популярні, «голосні» публікації, які викликали всезагальний інтерес. У 1860 році названий серед найбільш популярних «Кобзар» Т. Шевченка (теж заливка), а також повісті П. Куліша. Із 1861 по 1878 роки неодноразово згадуються Марко Вовчок, М. Костомаров, Д. Мордовець. Отож до активної співпраці із російськими журналами змушували не тільки політичні обставини. Друк в українському журналі, очевидно, не забезпечив би великої кількості читачів, та й розвиток і популярність українського журналу припали на першу половину XIX століття, дещо раніше, ніж написана повість: «Украинский вестник» (1816-1819 рр., виходив щомісяця) – редактором якого був сам Г. Квітка, «Украинский журнал (1824-1825 рр., вийшло 48 номерів), «Харьковские известия» (1817-1823 рр., були тижневиком).

Щоб відстежити інші причини друку в російських журналах, звернулися до аспекту кореляції чи залежності від діяльності видавців та читачів. Тому вважаю, що перед автором стояла дилема: або написати твір українською мовою, однак його побачать і зможуть прочитати далеко не всі, або знехтувати письменницькими інтуїціями, які були задекларовані й добре відомі усім (Г. Квітка так відзивався про факт використання української мови: «…я написал «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться»). Розрахунком на велику аудиторію керується письменник, пишучи «Предание…» – твір буде зрозумілим для більшості населення Російської імперії.

Щоб детальніше розглянути читачів, на які опирається Г. Квітка, зазначимо, що більша частина населення взагалі була неписемною. За розрахунками російського історика і демографа А. Рашина, на які опирається А. Рейтблат, серед сільських жителів освіченими у середині XIX століття були приблизно 5%, серед міщан – більше третини, сумарна кількість – приблизно 8% населення країни. Всього майже 10 млн. людей. Однак на практиці до книг зверталася набагато менша частина населення. Як свідчать багаточисельні мемуарні джерела, сам факт читання книг був майже відсутнім. У цілому читацька аудиторія не перевищувала 1 млн. читачів. Важливо зазначити, що вона була неоднорідною, адже різні суспільні стани істотно відрізнялись один від одного способом життя та характером

культури. На відмінності впливав характер освіти, різний для різних соціальних станів. Вища і середня школи, тобто університети і гімназії, були тісно пов'язані між собою і відірвані від початкової школи, яка давала елементарну освіту. Тим більше, що в сільському середовищі у великій кількості діяли поза офіційним контролем так звані «домашні школи грамотності», в яких навчали тільки читати і писати. В результаті чого читацька аудиторія розпадалася на окремі відділені один від одного стани за кругом своїх знань та інтересів (видавців, які їх обслуговували). Спільного в інтересах дослідник А. Рейтблат не називає. Такі характеристики спрощують визначення групи читачів, на які орієнтується Г. Квітка. Нижче подаємо опис цих груп.

Ще в середині 1820-х років Ф. Булгарін виділив такі категорії, опираючись на роки журналістсько-видавничої роботи, коли добре вивчив читацьку аудиторію:

1. Знать і багаті люди, які в основному читають іноземну літературу.
2. Середній стан. Він складається із: а) дворян, які перебувають на службі і поміщиків, що живуть в селах; б) із бідних дворян, які виховані в державних закладах; в) із державних службовців; г) із багатих купців і навіть міщан. Ця суспільна верства населення найбільш багаточисельна, здебільшого сформована сама собою, за допомогою читання і взаємного повідомлення ідей, складає так звану російську публіку. Вони читають багато і зазвичай російською мовою.
3. Нижній стан, який вміщує в себе дрібних службовців, освічених селян і міщан, сільських священиків. Вони читають досить багато. Предметом їхнього читання зазвичай є духовні книги, мандрівки до святих місць, веселі моральні оповіді і взагалі все, що стосувалося внутрішнього управління Росії.
4. Вчені та літератори, чисельність яких була невелика. Спираючись на низькі темпи соціального і культурного розвитку Росії подібну структуру читацька аудиторія зберігала ще досить довго [подаємо класифікацію за: [6, 47].

У той же час існує практично така ж сама класифікація читацької публіки цензора Ф. Веселаго у 1862 році, хоча зроблена на дослідженнях попередніх років: «Наша читацька публіка, безперечно, може бути поділена на три головні групи. Першу групу складають люди із сучасною серйозною освітою, які за своїм розвитком потрапляють в один ряд із загальним європейським розвитком і знають іноземні мови. У другій групі перебувають люди, які мають деякі наукові відомості, але про більшість сучасних ідей знають зі слів інших і завдяки власному невпорядкованому читанню. Третя група, читаючи, тільки приємно і з користю проводить час. Сюди зараховуємо менш розвинені прошарки суспільства, за деякими винятками купців і всіх освічених простолюдинів» [6, 38-39].

Зазначимо, що тенденції визначають соціологію, а ми фіксуємо, чи є в тексті орієнтація на читача, бо розшуки реальних відгуків не дали ніяких результатів. Тобто опиратимемось на методологію В. Ізера. Німецький

філолог Вольфган Ізер у роботі «Імпліцитний читач» [2] переконує, що завдяки тому, що художній твір – не замкнута іманентна структура, а вона вся на багатьох рівнях зумовлена орієнтацією на реципієнта, тобто читача. Тому зосередимося на окремих сценах, героях. Прикметно, що впродовж XIX століття для читацької аудиторії цікавими залишаються фольклорні теми та лицарська тематика, відчутний вплив західної романтичної літератури.

Отже, будемо стверджувати, що в основному Григорій Квітка орієнтується на дворянську публіку. Доказом чого є друк твору у журналі, сатиричність, повчальність та просвітительський проект. Спробуємо це довести.

У тексті багато сцен, у яких автор сатирично показує зажерливих дворян. Візьмемо до прикладу Степаниду – жінку городничого, яка керує замість чоловіка всім містом, бере хабарі, дере податки, а сама навіть не вміє читати: «Показывай ее [бумагу] своему батьку. Разве не знаєш, что я неграмотна? Ты мне расскажи, в чем дело. Что там написано и кто подписал?» [4, 174] «Не обижай бедных людей, не обирай у них последнего… Сколько ты разорила семей, из богатых в нищие пустила!.. Твое ли дело судить и давать людям расправу? Нехорошо, Степанида, делаешь; гадко, скверно; отстань, исправься…» – такою постає городничиха у розмові з Гаркушею [4, 215]. Це один із головних персонажів, яких автор змальовує сатирично, задля того, аби показати, якими вони є насправді і як виглядають з боку. Повчає і застерігає, що за вчинене зло прийде розплата.

Переконані, що метою повісті є ідеологічне послання, мета якого – попередити про майбутню розплату: «Гаркуша увидел, что зло сильно владычествует между людьми, что из блаженной жизни, данной в удел каждому, враги добра, не страшась преследования закона, превратили ее в мучительное истязание и, услаждаясь стенаниями ближних, забыли мислить о возмездии – и вот Гаркуша, одушевленный на истребление зла, изшел на дело» [4, 250]. Тобто ми чітко бачимо, що це власне авторське керівництво – розказати, як тлумачити вчинки Гаркуші. Г. Квітка не дає можливості читачу самому зробити висновки, а сам дає відповідь на запитання.

Також дворянська публіка, на відміну від селян, могла б зіставити даний текст із відомими на той час текстами Ф. Шиллера, В. Наріжного. Якщо герой Наріжного Гаркуша – це той, хто веде безчесне життя, живе грабежем та блудом, то герой Шиллера Карл Моор схожий на Квітчиного Гаркушу. Також бачимо грабежі задля справедливості, наділу та допомоги бідним. Навіть смерть брата та коханої виступають актом справедливості і майбутнього покаяння. Таке ж покаяння зустрінемо й у Г. Квітки. Отже, можемо стверджувати, що Г. Квітка-Основ'яненко свідомо розраховував, що обрана ним розбійницька тематика, знайома дворянам за вищезгаданими текстами, зарахує «Предание о Гаркуше» у контекст світової літератури.

Якщо спробувати в загальному оцінити читацьку аудиторію середини XIX століття, то слід визнати: читачів письменники мали небагато. Точно визначити їх кількість практично неможливо, проте маємо дані для

приблизного підрахунку. Передусім варто звернути увагу на рівень грамотності населення. Люди, які не володіли грамотою, вже не могли бути серед читачів. Але публікою могли бути глядачі театру. Вважаємо за потрібне звернути увагу ще на один аспект «імпліцитного читача», який зумовлений формальними характеристиками тексту. Першопочатково нарис був написаний для того, щоб бути зіграним у театрі. Отож, це матеріал для постановочного тексту, більша частина тексту оформлена як драматичний твір, має репліки, ремарки. Можемо стверджувати, що це і було першим варіантом твору. Весь сюжет будується на діалогічних або монологічних сценах, які цілком могли бути поставлені на сцені. Описи природи, села та міста відсунуті на другий план. Детальний у творі опис тюрми, в якій тримають Гаркушу, який теж можна було б відтворити на сцені.

Таким чином авторська орієнтація дуже суперечлива. Драматичність «Предания…» та формат п'єси, яка була створена для постановки в театрі, задає гіпотезу про те, що твір орієнтований на селян, неписемних та неосвічених. Для них театр міг бути не тільки розвагою, а ц майданчиком за допомогою якого Г. Квітка хотів показати селянам, що Гаркуша покарає тих, хто їх кривдить. Стверджувати, що Г. Квітка орієнтувався лише на дворянство, ми вже не можемо.

Серед дослідників творчість Г. Квітки також існує полеміка, щодо визначення жанру «Предание о Гаркуше». За сучасними жанровими класифікаціями можемо стверджувати, що твір є повістю. Однак знаходимо тези про те, що твір класифікують нарисом. За визначенням літературознавчого словника, нарис – це оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події й конкретних людей. Для повісті автор використовує справжню біографію розбійника, судові матеріали, що були доступні Квітці, спогади, що були відомі родині. А сама назва твору говорить нам про «предание», тобто переказ або легенду, що зазвичай оповідає про вигадані події. Таким чином задається ще одна суперечність твору. З одного боку, називаючи твір нарисом, акцент ставиться на дійсність, правдоподібність, достовірність, а з іншого – назвою твору автор наголошує на вигаданості.

Отже, проаналізувавши читацькі інтереси XVIII – поч. XIX ст., популярну тематику згаданого періоду, місце книговидання та друку у журналах, зазначимо, що Григорій Квітка-Основ'яненко, безперечно, враховує читацькі очікування. Виявлені і проаналізовані нами суперечності показують, що автор орієнтується на дві публіки: дворян та селян, тобто освічену і неосвічену. Для кожного прошарку Г. Квітка ставить різні ідеологічні послання та завдання.

Друга, виявлена нами суперечність, закладена у визначенні жанру та назві твору. Ми стверджуємо, що твір першопочатково був створений для постановки на сцені та написаний як п'єса. Однак варіант твору, який був надрукований, дає нам можливість кваліфікувати його як повість. Таким чином бачимо спробу автора переінакшити твір, перейти до серйозної літератури.

Варто зазначити, що твір так і не здобув популярності, на яку розраховував автор. Орієнтація на дворян певним чином викликана власними переконаннями Г. Квітки. У роду Григорія Федоровича були і священики, і військові, сам автор теж хотів стати ченцем. І ця духовність, здатність до покаяння, відданість, привита автору ще з дитинства, відіграла велику роль у «Предании…». Григорій Квітка-Основ'яненко очікував такого ж покаянна, звернення до духовності від дворян. Однак, ідентифікувати себе із Гаркушею їм було складно, із потерпілими, яких оббирав Гаркуша – неможливо, тому твір і не знайшов прямого свого читача.

Джерела:

1. Багалий Д. Исторические повести и статьи Гр.Ф. Квитки / Д. Багалий // Киевская старина. – 1893. – № 8. – С. 215-244.
2. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. ; за ред. М.З убрицької. – Львів : «Літопис», 1996. – С. 261-276.
3. Зубков С. Григорій Квітка-Основ'яненко : життя і творчість / С. Зубков. – К. : Дніпро, 1978. – 368 с.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Предания о Гаркуше / Г. Квітка-Основ'яненко // Квітка-Основ'яненко Г. Зібр. творів: У 6-ти т. ; ред. колегія : С. Зубков, Д. Чалий. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1957. – Т. 6 (Літературно-публіцистичні та історичні твори). – С. 171– 261.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані листи / Г. Квітка-Основ'яненко // Квітка-Основ'яненко Г. Зібр. творів: У 6-ти т. ; ред. колегія : С. Зубков, Д. Чалий. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1957. – Т. 6 (Літературно-публіцистичні та історичні твори). – С. 505– 663.
6. Рейтблат А. От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы / А. Рейтблат. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – 448 с.
7. Сумцов Н. Г. Ф. Квитка, как этнограф / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1893. – № 8. – С. 191-214.
8. Сумцов Н. Слободско-украинское дворянство вь произведениях Г. Ф. Квитки / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1884. – № 6. – С. 201-209.
9. Ушкалов Л. Григорій Квітка-Основ'яненко / Л. Ушкалов. – К. : Фоліо, 2012. – 120 с.
10. Филипович П. Літературно-критичні статті / П. Филипович ; упоряд., авт. передмови і приміт. С. Гречанюк. – К. : Дніпро, 1991. – 270 с.